

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ В УМОВАХ ПРОФІЛЬНОЇ ОСВІТИ

THEORETICAL PRINCIPLES OF THE FORMATION OF SOCIAL AND CIVIL COMPETENCE OF STUDENTS IN HISTORY LESSONS IN THE CONDITIONS OF PROFESSIONAL EDUCATION

В статті досліджено актуальну проблему формування соціальної та громадянської компетентності на уроках історії в умовах профільної освіти, узагальнено теоретичні засади формування зазначеної компетентності. Здійснено теоретичний аналіз психолого – педагогічної літератури щодо формування однієї з ключових компетентностей в історичній освіті профільного навчання. Уточнено сутність понять «громадянська компетентність» (здатність особистості критично мислити задля протистояння маніпулятивним технікам впливу ЗМІ, відстоювати власну точку зору на суспільні події, готовність старшокласників до активної участі у суспільному житті через ідентифікацію особистості з державою, прийняття цінності прав та свобод громадянина в державі) та «соціальна компетентність» (соціальна самоідентифікація, що передбачає самовизначення особистості в соціальному просторі). В дослідженні визначено основні компоненти сформованості соціальної та громадянської компетентності у профільній середній освіті: когнітивний (здатність критично мислити та аналізувати джерела масової інформації), аксіологічний (уміння формулювати оцінку діяльності історичних постатей та історичних фактів, подій, явищ), діяльнісний (готовність до діяльності у суспільних справах), рефлексивний (усвідомлення особистості приналежності до держави та відповідальності за власні дії та вчинки).

Задля модернізації освітнього процесу в профільній освіті запропоновано підходи: діяльнісний (діяльнісний є важливою умовою розвитку старшокласників через пізнання суті соціальних процесів і завдяки цьому інтеграція в соціум), особистісно орієнтований (цей підхід сприяє формуванню ціннісних орієнтацій міжкультурних взаємин в суспільстві через формування особистості в цьому суспільстві, розвиток особистості з урахуванням соціальних вимог), культурологічний (підхід виховання особистості в умовах національно – культурної ідентифікації, ціннісного ставлення особистості до соціального оточуючого світу) та компетентнісний (підхід в освіті, який спрямований на розвиток творчої особистості, що вміє працювати в колективі, розуміє і знає свою роль в українському суспільстві).

Ключові слова: соціальна компетентність, громадянська компетентність, профільна

середня освіта, історична освіта, критичне мислення.

The article examines the actual problem of forming social and civic competence in the conditions of specialized secondary education, summarizes the theoretical foundations of the formation of said competence. A theoretical analysis of the psychological and pedagogical literature on the formation of one of the key competencies in the historical education of specialized training was carried out. The essence of the concept of "civic competence" has been clarified (the ability of an individual to think critically in order to resist the manipulative techniques of mass media influence, to defend his own point of view on social events, the readiness of high school students to actively participate in public life through the identification of the individual with the state, the perception of the value of the rights and freedoms of the citizen in the state) and "social competence" (social self-identification, which involves self-determination of the individual in the social space). The study identified the main components of the formation of social and civic competence in specialized secondary education: cognitive (the ability to think critically and analyze sources of mass information), axiological (the ability to formulate an assessment of the activities of historical figures and historical facts, events, phenomena), activity (readiness for activities in public affairs), reflexive (personal awareness of belonging to the state and responsibility for one's own actions and deeds).

In order to modernize the educational process in specialized education, the following approaches are proposed: activity-based (activity is an important condition for the development of high school students due to the knowledge of the essence of social processes and thanks to this, integration into society), personal-oriented (this approach contributes to the formation of value orientations of intercultural relations in society through the formation of personality in this society, personality development taking into account social requirements), cultural (approach to the education of the individual in the conditions of national and cultural identification, value attitude of the individual to the social surrounding world) and competence-based (approach in education, which is aimed at the development of a creative individual who knows how to work in a team, understands and knows his role in Ukrainian society).

Key words: social competence, civic competence, specialized secondary education, historical education, critical thinking.

УДК 378.016.94

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/67.2.16>

Яновська Л.Г.,

канд. пед. наук,
доцент кафедри історії України
Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»

Яновський А.О.,

канд. пед. наук,
доцент кафедри прикладної
математики та інформатики
Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»

Постановка проблеми. Модернізація сучасної системи освіти в Україні (в рамках НУШ) передбачає зміну підходу до організації освітнього процесу з методів надання історичних знань учням, особливо в старших класах, на використання компетентнісного навчання, тобто формування умінь критичного мислення (аналіз джерел масової

інформації), комунікативних умінь працювати в групах, здатність до активних дій в соціумі тощо. Випусники закладів профільної освіти мають бути готовими до активного життя в демократичному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Компетентності, що передбачають таку активність

не набуваються автоматично, їх потрібно формувати в умовах профільного навчання. Тому в Законі України «Про освіту» (2017) зазначено, що основою освітнього процесу є підготовка здобувача освіти до активного життя в суспільстві, до свідомого життєвого вибору, формування уміння самореалізації, самоосвіти, відповідальності за свої дії. В Концепції Нової української школи (2016) зазначено, що підготовка старшокласників до участі у громадському житті має відбуватися вже в стінах закладів профільної освіти, формування умінь працювати в групах задля того щоб слухати і чути думку інших учасників, уміти попереджати і розв'язувати конфлікти тощо. В Концепції національно – патріотичного виховання (2019) та Стратегії національно – патріотичного виховання (2019) також зазначено, що в основі розвитку українського суспільства є чинник його консолідації. В Концепції розвитку громадянської освіти (2018) окреслено, що основою освітнього та виховного процесу з означеної проблеми має стати формування в старшокласників відповідального ставлення до суверенітету України та її територіальної цілісності, єдність інтересів громадянина та держави, активність особистості у житті держави в цілому та на місцевому рівні частково.

Проаналізувавши психолого – педагогічну літературу ми дійшли висновку, що проблемою формування громадянських рис особистості займався І. Бех, І. Зязюн, В. Кремінський та ін.

В. Андрущенко, О. Бажановська, Л. Корінна, О. Пометун, С. Савченко, О. Сухомлинська та ін. досліджували проблему формування свідомого громадянина. Контекст формування громадянських цінностей розкрито у працях Г. Васьківської, Н. Лавриненко, Л. Сохань та ін.

Т. Алексєєнко, М. Лукашевич, В. Москаленко у своїх дослідженнях розкрили закономірності, зміст та принципи громадянських та суспільних цінностей у підростаючого покоління. Проблему формування соціальної компетентності досліджували Н. Бібік, О. Галакова, Н. Калініна, Д. Старкова та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз науково – педагогічної літератури з означеної проблеми показує, що існує низка протиріч між: запитом українського суспільства на свідомих громадян, які зможуть жити у складних суспільно – економічних та політичних умовах сучасного суспільства та недостатньою підготовкою старшокласників до таких умов; усвідомлення чиновниками на рівні державних інституцій необхідності формування соціальної та громадянської компетентності в профільній середній освіті та недосконалістю розроблених теоретичних та методичних засад для практичної діяльності вчителів. Також теоретичний аналіз наукових досліджень показав, що проблема формування

соціальної та громадянської компетентності учнів в умовах профільної освіти досліджено не в повному обсязі, що і стало головною умовою вибору теми нашого дослідження «Теоретичні засади формування соціальної та громадянської компетентності учнів на уроках історії в умовах профільної освіти». **Метою** дослідження визначено розгляд теоретичних засад проблеми формування соціальної та громадянської компетентності у профільній середній освіті.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Актуальною проблемою сучасної освіти є підготовка молоді до соціального та громадянського життя в умовах сучасного українського суспільства, що і визначено в навчальних програмах МОН України як одну із ключових компетентностей (соціальна та громадянська компетентність) в підготовці учнів в повній середній освіті. Формування соціальної та громадянської компетентності допоможе вирішувати проблему міжетнічних, міжособистісних взаємовідносин, протиріччя на ґрунті політичних й релігійних конфліктів в українському суспільстві.

Профільна освіта має відігравати ключову роль формування у старшокласників готовності до життя в українському суспільстві, до конструктивної взаємодії з іншими учасниками суспільного життя, формуванні активної громадської позиції, уміння критично мислити, має вчити здобувачів освіти профільної школи відповідним нормам поведінки в суспільстві, формувати демократичну культуру.

Основною метою профільної середньої освіти є підготовка особистості до життя в мінливих умовах українського суспільства, до свідомого вибору майбутньої професії, самореалізації, активності в різних сферах життя (професійному, громадянському, особистісному тощо). Випускник профільної школи має вміти вчитися впродовж життя, критично мислити, працювати в колективі на результат, нести відповідальність за власний суспільний вибір.

Науковці різних галузей з різних точок зору розглядають поняття «громадянська компетентність». Так, політологи характеризують громадянську компетентність як готовність особистості відчувати себе громадянином конкретної держави, через її духовно – моральну та ціннісну самоідентифікацію [1, с. 330]. Соціологи розглядають громадянськість як зв'язок громадянина як суб'єкта суспільних відносин та держави (Д. Акімов, А. Білоус та ін.). Психологи (І. Бех, О. Киричук) громадянськість вважають невід'ємною частиною процесу виховання і самовиховання, виокремлюючи ці якості особистості як ключові в системі патріотичного виховання.

Науковці в галузі педагогічних дисциплін розглядають громадянську компетентність як

комплексне утворення соціально значущих якостей особистості, що об'єднує формування у неї моральної, правової та естетичної культури (І. Бех, Р. Гурова та ін.), здатність людини до реалізації своїх прав в суспільстві та взяття на себе конституційних обов'язків перед суспільством, (Пометун О.), готовність до свідомої діяльності, як громадянина держави з почуттям патріотизму [4].

Важливим твердженням для профільної освіти є визначення Н. Чернухи про те, що громадянськість це один із видів соціальної установки, що передбачає готовність особистості до свідомого (добровільно та через ідентифікацію себе з державою) виконання законів своєї держави [6, с. 22].

Шапаренко О. доводить, що громадянськість це багатовимірний феномен, що включає в себе любов до Батьківщини, національну самосвідомість, громадянську активність, національну гідність, толерантність, критичне мислення, ідентифікація себе з певною країною [7, с. 7–8].

Проблему соціальної компетентності в своїх наукових роботах розглядали О. Белінська, В. Кульчицький, К. Буханов, С. Терно, О. Пометун та ін.

В. Шахрай під поняттям «соціальна компетентність» розуміє систему складних соціальних умінь та навичок взаємодії, що дають змогу адаптуватися в різних життєвих ситуаціях [8, с. 360].

М. Докторович соціальну компетентність визначає як складне поєднання знань, умінь і дій, що забезпечують можливість самореалізації в заданій ситуації соціальної реальності [2].

В педагогічній науці соціальна компетентність розглядається як складова особистості, що допомагає їй в становленні в суспільстві. Дослідження спрямовані на формування умінь та навичок взаємодії особистості з суспільством (Ю. Коротіна, В. Цветков, О. Прямикова, О. Бодальов та ін.).

Багато науковців зазначають, що особистість це індивід соціальний, що і визначає її включення в соціальну діяльність.

Узагальнивши наукові праці з означеної проблеми ми можемо зробити висновок у нашому дослідженні, що соціальна та громадянська компетентність це здатність особистості критично мислити задля протистояння маніпулятивним технікам впливу ЗМІ, відстоювати власну точку зору на суспільні події, готовність старшокласників до активної участі у суспільному житті через ідентифікацію особистості з державою, сприйняття цінності прав та свобод громадянина в державі, соціальна самоідентифікація, що передбачає самовизначення особистості в соціальному просторі.

З огляду на вищезазначене соціальна та громадянська компетентність це з одного боку локалізація громадянськості у психіці особистості з іншого це національно – патріотичне виховання в сім'ї, в закладах повної загальної середньої освіти,

в позашкільних закладах тощо. Формування соціальної та громадянської компетентності може здійснюватися лише у взаємодії з іншими людьми у соціальній групі де і відбувається самовизначення особистості в соціальному просторі.

Отже в профільній освіті вчитель історії має обрати такі способи освітньої діяльності на базі яких буде відбуватися оцінювання явищ суспільного життя, формування у старшокласників особистісних якостей таких як, любов до Батьківщини (через низку виховних заходів), правосвідомість (уроки правознавства та виховні заходи направлені на розширення знань з права), повага та досконале знання державної мови (вільне володіння державною мовою вчителем історичних дисциплін), знання історико – культурних традицій українського народу, повага до них (досконале вивчення шкільного курсу історії України), через виховний аспект уроків історії України формувати в профільній освіті в учнів усвідомлення належності їх до української нації, в умовах полікультурного середовища освітніх закладів формування культури міжнаціонального спілкування.

Отже, сформована соціальна та громадянська компетентність визначається як властивість характеру особистості, що має повагу до національних традицій, обрядів, має національну духовність, гідність та національну самосвідомість, дотримується загальнолюдських цінностей та національного патріотизму, проявляє громадянську активність та громадянську спрямованість.

В закладах профільної освіти на уроках історії в рамках формування соціальної та громадянської компетентності має здійснюватися спеціалізована, систематична підготовка здобувачів освіти направлена на розвиток у них мобільності в сучасному житті суспільства, творчого підходу до будь – якого виду діяльності, підприємницьких якостей, знання та повагу до демократичних цінностей, власної гідності й поваги до інших людей та прищеплення їм почуття громадської відповідальності та обов'язку.

Основними напрямками в профільній освіті під час викладання історії мають бути: формування політичної культури, правосвідомість, культура міжетнічних взаємовідносин, моральні цінності та розуміння свободи в психологічному вимірі, розширення роботи по формуванню громадянської та соціальної компетентності в комплексі на всі історичні дисципліни.

На основі уточнення понять соціальна та громадянська компетентність нами визначено структуру цієї компетентності, яка представлена чотирма компонентами: когнітивний – передбачає здатність критично мислити, та сприймати цінності та свободи людини; аксіологічний, який передбачає формування умінь формулювати оцінку діяльності історичних постатей та історичних фактів,

подій, явищ; діяльнісний формує готовність до діяльності у суспільних справах із здатністю відстоювати свою власну позицію; рефлексивний компонент готує до усвідомлення особистості належності до держави та відповідальності за власні дії та вчинки, компетентнісний підхід в освіті спрямований на розвиток творчої особистості, що вміє працювати в колективі, розуміє і знає свою роль в українському суспільстві. Між обраними компонентами для формування соціальної та громадянської компетентності існують причинно – наслідкові зв'язки, що в комплексі надають можливість структурувати процес формування соціальних та громадянських компетентностей та здійснювати ефективніше педагогічний вплив на уроках історії в профільній освіті.

Задля модернізації освітнього процесу в профільній освіті ми пропонуємо наступні підходи: діяльнісний, особистісно орієнтований, культурологічний.

Діяльнісний підхід поєднує активну особистісну і соціальну діяльність старшокласників як громадян України. Через діяльнісний підхід відбувається дослідження процесу взаємодії з навколишнім світом в соціальному середовищі держави. Активна діяльність особистості передбачає те, що не тільки середовище формує особистість, а й особистість впливає на навколишній світ.

Особистісно орієнтований підхід передбачає визначення індивідуальності кожного старшокласника, що має свій особистий досвід, набутий у соціокультурному середовищі. Старшокласник в педагогічному процесі є індивідуальним суб'єктом, де формується його вміння оцінювати свої власні досягнення, здатність відповідати за власну діяльність та поведінку.

Культурологічний підхід передбачає виховання старшокласників в контексті української культури, національної ідентифікації. Завдяки цьому створюються умови творчої реалізації учнів, саморозвитку, самореалізації, відбувається формування культури спілкування, взаємовідносин в соціумі тощо.

Висновки подальші перспективи в цьому напрямку. З огляду на вищезазначене можна

зробити висновок, що формування соціальної та громадянської компетентності в учнів на уроках історії є актуальним в умовах профільної освіти. На нашу думку запропоноване в дослідженні поєднання компонентів та підходів в формуванні соціальних та культурних компетентностей сприяє ефективній реалізації поставлених в дослідженні завдань. Проведене наукове дослідження не розкриває всі проблеми підготовки здобувачів освіти профільної школи, подальшого вивчення потребують питання формування інших компетентностей визначених МОН України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Арабаджієв Д.Ю. Дискурс формування громадянської ідентичності родових суб'єктів освітнього простору як детермінанта розвитку громадянськості на регіональному рівні в Україні. *Гуманітарний дискурс: політика, управління, влада*. Одеса: Гельветика, 2015. С. 326–338.
2. Докторович М.О. Соціальна компетентність як соціальна проблема. *Психологія і суспільство*. 2019. № 3. С. 144–147.
3. Особистісно орієнтовані технології національно-патріотичного виховання учнівської молоді в громадських об'єднаннях: методичний посібник. Київ – Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2018. 176 с.
4. Сухомлинська О. В. Громадянське виховання і сучасна освіта: від здобутого – до нових акцентів і наголосів. *Педагогіка і психологія*. 2015. № 2 (87) С. 5–13.
5. Терно С. Світ критичного мислення: образ та мімікрія. *Історія в сучасній школі*. 2012. № 7-8. С. 27–39.
6. Чернуха Н.М. Інтеграція виховних соціальних впливів суспільства у формуванні громадянськості учнівської молоді: автореф. дис. ...док. пед. наук 13.00.04. Луганськ, . 2007. 25 с.
7. Шапаренко О. В. Формування громадянськості в умовах
8. соціокультурних трансформацій українського суспільства: автореф. дис.... канд. филол. наук. Харків, 2008. 20 с.
9. Шахрай В. Соціальна компетентність в соціальній літературі. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/28811/31-Shahray.pdf>